

УДК 159.922.6:316.776.23

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.3.9>**Євгенія КУЗІНА**

аспірант кафедри практичної психології, Криворізький державний педагогічний університет,
пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна, 50086
ORCID: 0000-0003-4408-7008

Yevheniia KUZINA

Postgraduate Student at the Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Gagarin avenue, 54, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine, 50086
ORCID: 0000-0003-4408-7008

**ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ****AGE FEATURES OF INFORMATION COMPETENCE
IN THE CONDITIONS OF INFORMATION INFLUENCE**

У статті висвітлено результати наукових пошуків у галузі медіапсихології. Оскільки *метою статті* є окреслення вікових особливостей інформаційної компетентності в умовах інформаційного впливу, автором проаналізовано механізми сприйняття інформації та зміни, які відбуваються з людьми в умовах сучасного темпу життя. **Методологія.** Теоретичний аналіз різних поглядів на явище інформаційного впливу дав змогу з'ясувати розгалуженість трактувань. Виокремлення власного робочого тлумачення поняття «інформаційний вплив» та отримання результатів емпіричного дослідження є *науковою новизною* роботи. Окреслено переваги й недоліки повсякчасного використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також вікові відмінності у процесах опрацювання інформації. З'ясовано, що новітні технології можуть сприяти поглибленню знань про цінності й норми у спілкуванні. Обґрунтовано поняття «інформаційна компетентність» як здатність, що необхідна для ефективного існування в інформаційному суспільстві.

Висновки. У роботі з'ясовано, що здатність до когнітивного перероблення соціальної інформації формується через систему базових переконань, які згодом можуть змінюватися, а також можуть виникати нові. Проте доросла людина має більш міцні переконання, їй складніше адаптуватися до нових умов середовища. Ця особливість стає вирішальною для появи різних видів шахрайства в мережі Інтернет, які доросла людина не завжди здатна помітити і проаналізувати, щоб захистити себе. Підтвердження цих міркувань отримано під час проведення опитування за методикою «Інформаційна компетентність особистості». Отримані дані та їх опрацювання з використанням критерію Крускала-Волліса дали змогу стверджувати, що є значущі відмінності у здібностях різних вікових груп. Отримані в ході написання статті знання спонукали до нових роздумів та окреслення планів для подальших наукових пошуків і розробок, наприклад розроблення навчально-розвивальної програми для дорослих у сфері інформаційної гігієни.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології, інформаційний вплив, особистість, інформаційна компетентність, вік, зрілість.

The article highlights the results of scientific research in the field of media psychology. **The purpose of the article** is to the outline of the age characteristics of information competence in the conditions of information influence. We analyzed the mechanisms of perception of information and changes that occur with people in the context of a modern tempo of life. **Methodology.** The theoretical analysis of various views on the phenomenon of information influence has allowed to find out the branching of interpretations. The isolation of its own working interpretation of concept of "information influence" and obtaining the results of empirical research is a **scientific novelty** of this work. The advantages and disadvantages of regular use ICT were outlined, as well as age differences in the processes of information processing. It is found out that the latest technologies can contribute to deepening knowledge about values and rules in communication. The concept of "information competence" as a ability that is necessary for effective existence in the information society is substantiated.

Conclusions. The paper found out that the ability to cognitive recycling of social information is formed through a system of basic beliefs that can subsequently change, new ones appear. However, an adult has a stronger conviction and it is more difficult to adapt to the new environmental conditions. This feature and becomes decisive for the emergence of various kinds of fraud in the Internet, which an adult is not always capable of noticed, analyze and protect themselves. The confirmation of our considerations was obtained during the survey according to the method "Information competence of the individual". The obtained data and their processing using the criterion of Kruskal-Wallis have allowed to assert that there are significant differences in the abilities of different age groups. The knowledge gained in the course of writing an article prompted to new reflections and outline plans for further scientific research and development, such as an educational program for adults in the field of information hygiene.

Key words: information and communicative technologies, information influence, personality, information competence, age, maturity.

Актуальність дослідження. Сучасний світ, що характеризується як інформаційне суспільство (далі – ІС) [8], перенасичений інформацією. Вона оточує нас і створює поле [7], у якому люди функціонують як суб'єкти або об'єкти інформаційного впливу (далі – ІВ). До процесу взаємодії залучені всі користувачі інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Ми підтримуємо думку Л.О. Матохнюк, яка визначає ІС як суспільні відносини людської діяльності, що ґрунтуються на використанні ІКТ, коли будь-хто має можливість використовувати, створювати та поширювати інформацію та знання [13]. Попри всі очевидні переваги розвитку технологій, повсякчасне їх використання може мати й негативні наслідки. Людина без навичок інформаційної компетентності має високий ризик потрапити в пастки засобів масової інформації та соціальних медіа (фейки, віруси, шахрайство тощо).

Саме тому **метою статті** є висвітлення проблеми впливу інформаційного середовища на особистість. Ми припускаємо, що інформаційна компетентність є тим фактором, який залежить від віку та допомагає протистояти ІВ, займати зрілу суб'єктну позицію.

Виклад основного матеріалу. Насамперед ми прагнемо визначитися з дефініціями та надати деталізоване обґрунтування досліджуваних явищ. Отже, ІВ досліджується в різних галузях науки, тому тлумачення цього терміна дещо відрізняється в різних учених. У таблиці 1 представлені деякі з визначень.

Уперше тлумачення ІВ запропонували соціальні психологи М. Дойч та Г. Джерард у 1955 р. Вони досліджували соціальний вплив, який поділили на нормативний та інформаційний. Нормативний вплив – це потреба бути соціально прийнятним, а інформаційний

вплив – необхідність збереження позитивного образу себе. Учені стверджували, що людина схильна змінювати індивідуальну позицію відповідно до групової у зв'язку з тим, що вона звертається до групи як до джерела інформації. Індивід підпорядковується тому, що в нього є бажання мати рацію та шукати інших, які можуть мати більше інформації (інтеріоризація) [2]. Із цієї позиції ІВ є закономірною частиною соціальної взаємодії, коли суб'єктом ІВ є будь-яка референтна особа у групі. Проте в межах теорії ІС інформаційний вплив може бути потрактований також як небезпечне цілеспрямоване явище, що створюється з метою зміни свідомості [9]. Через таку розгалуженість у визначеннях ми вважаємо за доцільне сформулювати власну робочу дефініцію.

Як зазначається у тлумачному словнику української мови, вплив – це дія, яку певна особа / предмет / явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [17]. Відповідно, у межах статті ми будемо розуміти **інформаційний вплив** як дію, що спрямована на людину за допомогою інформації. Питання ІВ ставиться насамперед тому, що в суспільстві відбуваються зміни, які під впливом інформаційного середовища призводять до змін як у структурі професійних відносин, характері праці, так і у сфері комунікацій та когнітивних функцій [5]. Ми прагнемо розглянути те, як сучасні вчені аналізують різні фактори ІС та їх вплив на людину.

У багатьох дослідженнях продемонстровано, що масмедіа прямо чи опосередковано можуть впливати на людину та змінювати її поведінку. Наприклад, J. Borae, C. Sungeun та V. Sangho вказують на те, що засоби масової інформації здатні розхитати впевненість у собі, підвищити тривожність і викликати зміни в поведінкових намірах [1]. Дослід-

Таблиця 1

Порівняльна таблиця визначень інформаційного впливу, що надані різними авторами

Автор, рік	Галузь знань	Визначення поняття «інформаційний вплив»
Deutsch M., Gerard H.B. (1955 р.) [2]	Соціологія	Вплив, спрямований на прийняття інформації, що виходить від іншої людини, яка заслуговує на довіру та має відомості про об'єктивну реальність.
Коваль А.В. «Короткий словник-довідник з психології» (2004 р.) [10]	Психологія	Конформізм, що виникає внаслідок прийняття думок інших людей про реальність.
Семечкін М.І. (2001 р.) [16]	Соціальна психологія	Вплив за допомогою інформації: відомостей, знань фактів про життєві проблеми та ситуації.
Підручник «Історія інформаційно-психологічного протиборства» (2012 р.) [9]	Кібербезпека	Організоване <i>цілеспрямоване</i> застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення <i>деструктивних</i> змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та/або фізичний стан людини.

ниця Н. Барон вважає, що швидке поширення комп'ютерних технологій сприяє зростанню синдрому дефіциту уваги, насамперед у дітей і молоді [6]. Пояснення цього знаходимо у працях Т.В. Семеновських, який описує притаманне сучасності «кліпове мислення» – «процес відображення властивостей об'єктів, що характеризується фрагментарністю інформаційного потоку, алогічністю, відсутністю цілісної картини сприйняття навколишнього світу» [15]. Наслідком цього стає спрощення розумової діяльності, зниження аналітичного мислення. Люди, які витрачають багато часу в мережі Інтернет, зазнають труднощів під час виконання таких операцій, як аналіз і синтез, порівняння й узагальнення [11].

Проте ми не прагнемо абсолютизувати негативний вплив ІКТ на когнітивні процеси. Попри всі недоліки, використання ІКТ має низку переваг, наприклад приводить до розвитку функцій правої півкулі головного мозку, яка відповідає за просторово-образне мислення та може сприяти розвитку креативності [11]. Дослідники також стверджують, що технології сприяють поглибленню знань про цінності й норми у спілкуванні, допомагають спробувати себе в різних ролях та приєднатися до нових спільнот, пропонують інші способи отримання й перероблення інформації [14]. Важливо, що здібності людей до обробки інформації та взаємодії з ІКТ різняться залежно від віку. Здається, що технології більше зачіпають дітей і молодь, проте поведінка дорослих та людей похилого віку також зазнає змін.

Дослідження [4] демонструють, що молодь (18–21 р.) швидше виконує завдання, пов'язані з комп'ютером, однак старші люди (35–39 р.) є більш зосередженими й уважними. Сприйняття інформації в інтернеті відбувається за допомогою засвоєних у дитячому віці когнітивних схем. Інтерпретація як здатність когнітивного перероблення соціальної інформації зумовлює світосприйняття підлітків та представлена у формі системи базових переконань [14]. Поступово переконання можуть змінюватися, нашаровуються нові, проте чим дорослішою є людина, тим її переконання міцніші та важче піддаються змінам. Загалом здатність користувачів контролювати інформаційний потік обмежена, а кількість соціальної інформації часто перевищує можливості її аналізу, перероблювання та інтерпретації [3].

У процесі підтримки ефективної життєдіяльності в ІС формуються певні здібності, що допомагають їй переробляти соціальну інформацію. Л.О. Матохнюк виокремлює

таку спрямованість особистості, як інформаційна компетентність – «здатність ефективної роботи з інформацією в усіх формах її представлення» [12, с. 437], яку ми вважаємо важливим і невіддільним надбанням сучасної людини. Саме вона може стати тим критерієм, за яким можна виміряти підвладність ІВ та навички аналізу інформації.

Використавши опитувальник «Інформаційна компетентність особистості» (Л.О. Матохнюк) [12], ми провели дослідження, яке мало на меті з'ясувати здібності в роботі з інформацією з урахуванням вікових особливостей. Опитування проводилося в онлайн-форматі¹, кількість респондентів становила 222 особи, репрезентативність вибірки представлена в таблиці 2.

Таблиця 2
Репрезентативність вибірки

Ознака	Кількість респондентів
Стать	
Жінки	164
Чоловіки	58
Вік	
Менше 20 років	80
20–39 років	59
40–59 років	71
Понад 60 років	12
Спрямованість діяльності	
Технічний напрям	62
Гуманітарний напрям	160

Для визначення статистично значущих відмінностей між групами досліджуваних різних вікових категорій був здійснений порівняльний аналіз із використанням Н-критерію Крускала-Волліса. Висновок робиться на основі розподілу χ^2 (у нашому випадку $\chi_{0,05}^2 = 7,81$, $\chi_{0,01}^2 = 11,34$). У таблиці 3 наведені усереднені показники (\bar{X}) та стандартні відхилення (S_x) факторів для різних вікових груп, а також показник двобічного Н-критерію ($N_{\text{емп}} = 16,69$). Результати порівняльного аналізу на підставі зазначених статистичних критеріїв демонструють значущі відмінності.

Пояснення таких результатів дослідження ми знаходимо в тому, що люди старшого віку здебільшого не є активними користувачами ІКТ, а тому не мають навичок, які залежать від здатності людини адаптуватися до наслідків науково-технічного прогресу й долучатися до засобів інформаційної безпеки.

¹Покликання на онлайн-опитувальник: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdja4PLRtxpWiE8APi6Q2NnHL9Goxt47Q7JmU0dMNxlj7a_7w/viewform.

Таблиця 3

Показники інформаційної компетентності для різних вікових категорій

Фактор	16–19 років		20–39 років		40–59 років		Понад 60 років		$H_{емп}$
	X	s_x	X	s_x	X	s_x	X	s_x	
Інформаційна компетентність	21,8	3,37	19,8	2,87	20,3	2,59	19,2	2,98	16,69**

Примітка: * – на рівні значущості $p < 0,05$, ** – на рівні значущості $p < 0,01$.

Висновки. Отже, аналіз наукових доробок дослідників у різних галузях науки, зокрема й медіапсихології, дав змогу встановити, що інформаційний вплив – це зміни, спричинені кількістю та якістю інформації, яких зазнає людина та суспільство загалом. Поява такого явища спровокована актуальним етапом розвитку людства, що має назву «інформаційне суспільство», стрімко набирає обертів і дедалі більше прискорює темп життя. Як наслідок, молоді люди мають більше шансів встигнути пристосуватися до таких умов, тоді як старше покоління може зазнавати деякого дискон-

форту. На наше переконання, це зумовлюється насамперед недостатнім рівнем володіння ІКТ та знань щодо інформаційної безпеки й гігієни. Дані проведеного опитування підтверджують наші припущення щодо цього. На рівні статистичної значущості встановлено наявності відмінності за рівнем інформаційної компетентності між різними віковими групами.

Наведені у статті результати дають підґрунтя для подальшого дослідження щодо інформаційного впливу та розроблення навчально-розвивальної програми для дорослих у сфері інформаційної і психогігієни.

Література:

1. Boraе J., Sungeun C., Sangho B. Media influence on intention for risk-averse behaviors: the direct and indirect influence of blogs through presumed influence on others. *International Journal of Communication*. 2018. № 12. P. 2443–2460. URL: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/7763/2373> (дата звернення: 09.12.2021).
2. Deutsch M., Gerard H.B. A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1955. № 51(3). P. 629–636.
3. Emelin V.A., Tkhostov A.Sh., Rasskazova E.I. Psychological adaptation in the info-communication society: the revised version of technology-related psychological consequences questionnaire. *Psychology in Russia: State of the Art*. 2014. № 8(2). P. 105–120.
4. The Institute for the Future of the Mind. URL: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/health/> (дата звернення: 07.12.2021).
5. Weber R. Brain, mind and media neuroscience meets media psychology. *Journal of media psychology-theories methods and applications*. 2015. № 27(3). P. 89–92.
6. Барон Н.С. Люди, в которых мы превращаемся: цена постоянного нахождения на связи. *Информационное общество*. 2010. № 5. С. 18–29.
7. Бухарин С.Н. Основы теории информационного поля. *Инноватика и экспертиза*. 2014. Вып. 1(12). С. 131–147. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/5ce50ef2b4ed1a8dc32577dc0037726d> (дата звернення: 01.12.2021).
8. Вебстер Ф. Теории информационного общества. Москва : Аспект Пресс, 2004. 400 с.
9. Історія інформаційно-психологічного протиборства / Я.М. Жарков, та ін. ; за ред. Є.Д. Скулиша. Київ : НА СБ України, 2012. 212 с.
10. Коваль О.Є. Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 138 с.
11. Лысак И.В., Белов Д.П. Влияние информационно-коммуникационных технологий на особенности когнитивных процессов. *Известия ЮФУ. Технические науки*. 2013. № 5(142). С. 256–264.
12. Матохнюк Л.О. Психологія інформаційної компетентності особистості (генеза онтологічного розвитку) : дис. ... докт. психол. наук. Одеса, 2019. 527 с.
13. Матохнюк Л.О. Теоретичний аналіз проблеми інформатизації суспільства. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / наук. ред. : С.Д. Максименко, Л.А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. Вип. 37. С. 228–243.
14. Молчанов С.В., Алмазова О.В., Поскребышева Н.Н. Когнитивные способы переработки социальной информации из интернет-сети в подростковом возрасте. *Национальный психологический журнал*. 2018. № 3(31). С. 57–68. DOI: 10.11621/npj.2018.0306 (дата звернення: 10.11.2021).
15. Семеновских Т.В. «Клипное мышление» – феномен современности. *Оптимальные коммуникации*. 2013. URL: <http://jarki.ru/wpress/2013/02/18/3208/> (дата звернення: 10.11.2021).

16. Семечкин Н.И. Социальная психология на рубеже веков: истории, теория, исследования. Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2001. 152 с.
17. Вплив. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 751. URL: <http://sum.in.ua/s/vplyv> (дата звернення: 10.11.2021).

References:

1. Boraе, J., Sungeun, C., & Sangho, B. (2018). Media influence on intention for risk-averse behaviors: the direct and indirect influence of blogs through presumed influence on others. *International Journal of Communication*, 12, 2443–2460. Retrieved from: [https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view File/7763/2373](https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/File/7763/2373) [in English].
2. Deutsch, M., & Gerard, H.B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 629–636 [in English].
3. Emelin, V.A., Tkhostov, A.Sh., & Rasskazova, E.I. (2014). Psychological adaptation in the info-communication society: The revised version of technology-related psychological consequences questionnaire. *Psychology in Russia: State of the Art*, 8(2), 105–120 [in English].
4. The Institute for the Future of the Mind. Retrieved from: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/health/> [in English].
5. Weber, R. (2015). Brain, mind and media neuroscience meets media psychology. *Journal of media psychology-theories methods and applications*, 27(3), 89–92 [in English].
6. Baron, N.S. (2010). Lyudi, v kotorykh my prevrashchayemysya: tsena postoyannogo nakhozheniya na svyazi [The people we become: the cost of being in touch]. *Informatsionnoye obshchestvo – Information society*, 5, 18–29 [in Russian].
7. Bukharin, S.N. (2014). Osnovy teorii informatsionnogo polya [Foundations of the theory of the information field]. *Innovatika i ekspertiza – Innovation and expertise*, 1(12), 131–147. Retrieved from: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/5ce50ef2b4ed1a8dc32577dc0037726d> [in Russian].
8. Webster, F. (2004). *Teorii informatsionnogo obshchestva [Theory of the information society]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
9. Zharkov, Ya.M. et al. (2012). *Istoriya informatsiyno-psykholohichnoho protyborstva [History of information and psychological confrontation]*. Kyiv: NA SB Ukraine [in Ukrainian].
10. Koval, O.Ye. (2013). *Tematychnyi slovnyk-dovidnyk z psykholohii ta pedahohiky: navchalnyi posibnyk [Thematic vocabulary of psychology and pedagogy: tutorial]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
11. Lysak, I.V., & Belov, D.P. (2013). Vliyanie informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy na osobennosti kognitivnykh protsessov [Influence of information and communication technologies on the characteristics of cognitive processes]. *Izvestiya YuFU. Tekhnicheskije nauki – Izvestiya SFedU. Engineering sciences*, 5(142), 256–264 [in Russian].
12. Matokhnyuk, L.O. (2019). Psykholohiya informatsiynoyi kompetentnosti osobystosti (geneza ontolohichnoho rozvytku) [Psychology of information competence of the individual (genesis of ontological development)]. *Doctor's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
13. Matokhnyuk, L.O. (2017). Teoretychnyy analiz problemy informatyzatsiyi suspilstva [Theoretical analysis of the problem of informatization of society]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi – Problems of modern psychology: collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiyk Institute of Psychology of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, issue 37, pp. 228–243 [in Ukrainian].
14. Molchanov, S.V., Almazova, O.V., & Poskrebysheva, N.N. (2018). Kognitivnyye sposoby pererabotki sotsial'noy informatsii iz internet-seti v podrostkovom vozraste [Cognitive ways of processing social information from the Internet in adolescence]. *Natsional'nyy psikhologicheskyy zhurnal – National Psychological Journal*, 3(31), 57–68. DOI: 10.11621/npj.2018.0306 [in Russian].
15. Semenovskikh, T.V. (2013). “Klipovoye myshleniye” – fenomen sovremennosti [“Clip thinking” – modern phenomenon]. *Optimal'nyye kommunikatsii – Optimal communication*. Retrieved from: <http://jarki.ru/wp/2013/02/18/3208/> [in Russian].
16. Semechkin, N.I. (2001). *Sotsial'naya psikhologiya na rubezhe vekov: istorii, teoriya, issledovaniya [Social psychology at the turn of the century: history, theory, research]*. Vladivostok: Izdatel'stvo Dal'nevostochnogo universiteta [in Russian].
17. Bilodid, I.K. (ed.) (1970). Vplyv [Influence]. *Slovnyk ukrainskoi mowy – Dictionary of the Ukrainian language*, in 11 vols. Kyiv: Naukova dumka, vol. 1, pp. 751. Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/vplyv> [in Ukrainian].